

Apie teatrą Gardino krašte: aštuoniasdešimties sezonų istorija

Vida Bakutytė

Zbigniew Jędrychowski. *Teatra grodzieńskie 1784–1864*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. 504 p.

Lietuvių teatrologai, teatro istorikai, kultūros tyrėjai su ypatingu dėmesiu sutinka šių sričių kolegų lenkų mokslininkų publikacijas. Paaiškinimas paprastas: lenkų teatro istorijos tyrimai turi senas tradicijas, kurios per kelis dešimtmečius suformavo savitus teatro istorijos tyrimų metodologinius ypatumus ir sukūrė, galima teigti, lenkų teatro istorikų mokyklą, kuri Lietuvoje labai vertinama. Šios mokyklos atstovas yra žinomas lenkų teatrologas dr. Zbigniewas Jędrychowski, 2012 m. paskelbęs savo daugelio metų tyrimų rezultata, mokslinę monografiją *Teatra grodzieńskie 1784–1864* [*Gardino teatrai 1784–1864*].

Iškart pažymėsime, kad Z. Jędrychowskio monografijos objektas – lenkų teatras Gardine ir jo apylinkėse – yra ne tik Lenkijos, bet ir Baltarusijos kultūros paveldo sritis, glaudžiai susijusi su Lietuvos istorija. Lietuvos teatro meno tyrėjams knyga reikšminga ne tik kaip minėtos lenkų mokyklos pavyzdys. Gardino istorija supinta iš bendrų su Lietuva ir Baltarusija kultūros raidos patirčių, kadaise būnant Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje (Gardinas buvo vienas svarbiausių jos miestų). Knygoje plėto-

jama tema apima kitą istorinį tarpsnį – buvimą Rusijos imperijos sudėtyje su visais iki XIX a. 7-ojo dešimtmečio šiuose kraštuose tebedominavusiais lenkų kultūros poreiškiais.

Tyrėjo žvilgsnis nukreiptas į teatrinį gyvenimą dabartinės Baltarusijos vietovėse, buvusiose LDK žemėse: tai – Gardinas, Naugardukas (senovės Lietuvos kunigaikščių miestas), Brest Litovskas (Lietuvos Brasta), Kobrinas, Lyda, Svisločius, Slanimas, Valkaviskas, Sapiegoms priklausę Derečinas ir Zelva. Figūruoja ir Suvalkai (dab. Lenkija, istorinis etninis Lietuvos miestas). Lietuvos teatro istorijai rūpimi knygos puslapiai, bylojantys apie teatro reikalus Druskininkuose ir, žinoma, Vilniuje.

Gana kontroversiška XIX a. Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos teatro istorija, šalia esamų reikšmingų tyrimų, dar ne visais aspektais išvalgyta. Kai kurių lenkų tyrėjų, kaip ir jaunesniosios kartos lietuvių teatrologų, pastangas pristabdo negebėjimas disponuoti šaltiniais kirilicos rašmenimis: tuo metu nemažai panašioms temoms gvildinti reikalingos informacijos slepia Rusijos ir Baltarusijos archyvuose esanti rusakalbė dokumentika. Akivaizdu,

knygos autorius ir ja remiasi – skaitymas ir vertimas iš rusų kalbos jam ne kliūtis.

Minėtos lenkų istorikų mokyklos braižą, jai būdingą medžiagos pateikimo pobūdį nesunku pamatyti pažvelgus vien į išnašas, gausias ir užimančias nemenką veik kiekvieno puslapio dalį. Su prideramu mokslininkui sąžiningumu pateiktos išsamios, preciziškos nuorodos – atsakingo profesionalumo požymis. Jomis ir papildomais komentarais apipinta istorinių faktų ir šaltinių analizė didina autoriaus teiginių patikimumo koeficientą.

Z. Jędrychowskio monografijoje, be kitų medžiagos tyrimo aspektų, ryškus sociologinis ir politinis-ideologinis žiūros kampas. Faktai apie teatrinį gyvenimą dėstomi detalai atkuriamos Rusijos imperijos valdžios struktūrų naudotos teatro valdymo schemas kontekste, gilinantis į teatro reikalų kontrolės mechanizmo veikimą – jis Gardine buvo daugeliu atvejų toks pat kaip Vilniuje, tos pačios Vilniaus generalgubernatūros kanceliarijos potvarkių reguliuojamas.

Beveik tuo pat metu pradėjo veikti abiejų miestų teatrai: Gardine 1784-aisiais, Vilniuje – 1785-aisiais. Čia iškart reikia pastebėti, kad Vilniaus miesto teatro įkūrimo metai *de jure* buvo 1780 m., kai jo steigėjas – Vilniaus miesto valdžia, magistratas – tokią savo iniciatyvą patvirtino raštišku dokumentu. Tačiau net penkerius metus Lietuvos sostinė ginčijosi su lenkų teatro monopolį valdančiu kontroversiškuoju Franciszeku Ryxu, tuo pačiu, kurio galios siekė ir Gardiną. Beje, Vilniaus miesto teatro istoriją pradėjusios pirmosios trupės, vadovaujamos lenkų teatro žvaigždės Wojciecho Bogusławskio, kelias iš Varšuvos į Vilnių vedė

per Gardiną. Traukdamasis dėl nesutarimų su karališkąja aplinka ir ieškodamas palankesnių kūrybiniam darbui sąlygų W. Bogusławskis, atsisakęs Varšuvos teatro direktoriaus pareigų, iš pradžių vyko į Gardiną. Neradęs jame tinkamos vietos spektakliams, su trupe atsidūrė Vilniuje, turėdamas Gardine rezidavusio Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanisława Augusto Poniatowskio sūnėno Stanisława Poniatowskio rekomendacinį laišką.

Šiuo atveju lygintina ir abiejų miestų teatro pastatų istorija. Vilniuje taip ir nespėjo išaugti specialiai miesto teatrui skirti rūmai: trūko labai nedaug, miesto valdžia jau buvo apsisprendusi ir dėl ilgai rinktos vietos, bet sutrukdė I pasaulinis karas. 1913 m. lenkų bendruomenės pastangomis iškilęs teatro mūras Pohuliankoje (dabar J. Basanavičiaus gatvės atkarpa ties Lietuvos rusų dramos teatru) buvo skirtas lenkų teatro reikmėms, miesto statusą jis turėjo vėliau, 1931–1940 metais.

Tuo metu Gardino priemiestyje Horodnicoje teatro pastatas funkcionavo jau 1784 metais. Čia ir vyksta svarbiausias Z. Jędrychowskio knygos veiksmas, kurio trajektorijos veda į minėtas vietas. Ši monografija – išsami kronika: regis, autorius surinko visus įmanomus šaltinius apie repertuarą, aktorius, antrepenerius. Pateikiamuose ilguose sąrašuose galima rasti nemažai pavardžių, figūruojančių ir Vilniaus teatro istorijoje. Plačiame tyrimų lauke atsispindi būdingas epochinis nagrinėjamo laikotarpio bruožas – aktorių mobilumas, dažna trupių sudėties kaita: autorius seka aktorių judėjimo pėdsakais, išskleidžia įvairiose Gardino krašto vietovėse pasirodančių trupių maršrutus. Tarp

atvykstančių į Gardiną ir kai kuriuos kitus knygoje minimus miestus buvo ir Vilniaus miesto teatro aktorių: XIX a. viduryje jie dažnai vaidino Gardine, Druskininkuose. Čia galima tik pridurti, kad Vilniaus teatras vyko gastrolių ir kitomis kryptimis. Tarkime, monografijoje aptariamam laikotarpiu (iki 1864 m.) vilniečių lankytasi ne tik Gardine ir Gardino krašte, bet ir Minske, Polocke, taip pat Dubne ir Llove (dab. Ukraina), Balstogėje (dab. Lenkija), Rusijos sostinėje Sankt Peterburge, Daugpilyje, Libavoje (Liepoja), Mintaujoje (Jelgava) ir Rygoje (dab. Latvija), Lietuvos miestuose Klaipėdoje, Telšiuose, Kaune ir Birštone (bet tai, suprantama, ne šios knygos tyrimų objektas).

Atskirą knygos vertę sudaro autoriaus plačiau, su pateikiamomis ištraukomis pristatomi ir komentuojami svarbesni ar neskelbti, nežinomi ar pamiršti repertuariniai veikalai. Akivaizdu, tyrėją domino preromantinių bruožų turinti kūryba ir literatūrinio romantizmo apraiškos dramaturgijoje. Savitą spalvą teatrologo minčių dėstymo stiliui šiuo požiūriu suteikia ir juntamas Adomo Mickevičiaus „buvimas“ kažkur šalia: analizuojant kūrinius ir įvykius kartais neprikišamai savęs ir skaitytojo paklausiama, ar galėjo Poetas tai matyti, skaityti ar šiaip žinoti. Ir knyga baigiama autoriaus įvardytu svarbiausiu klausimu (*quaeritur*): „Ar aplankė kada nors gubernijos miestą Gardiną žymiausias Naugarduko mokinsys?“ (p. 362).

Z. Jędrychowskio knygoje – septyni skyriai, struktūruoti remiantis chronologine seka. Nemažą monografijos dalį užima priedai, suteikiantys žinių apie antrepižes Gardine ir jo apylinkėse, eksponuotą repertuarą (abėcėline tvarka išvardijami

veikalai). Po išsamaus bibliografijos sąrašo pateikiama apie trisdešimt puslapių užimanti asmenvardžių rodyklė. Tekstas iliustruojamas retomis Gardino teatro pastato, aktorių nuotraukomis, įvairių dokumentų ir žymesnių teatro veikėjų autografų faksimilėmis.

Pirmame skyriuje „Abiejų Tautų Respublikos metas ir jo pabaiga (1784–1800)“ autorius primena Gardino teatrinio gyvenimo priešistorę, susijusią su LDK rūmų išdininko ir karališkųjų ekonomijų administratoriaus Antano Tyzenhauzo kultūrine veikla. Dėmesį patraukia unikalus dokumento pristatymas – Tyzenhauzo dvaro teatre Gardine rodytų trijų baletų libretai (programos), išleisti tais pačiais 1778 m. Gardine ir saugomi Mokslų akademijos bibliotekos Minske fonduose: *Valstietiškas baletas*, *Dūdų kvartetas* ir *Antrasis kepėjų baletas*. Pastarojo atlikėjai buvo istoriografijoje žinomi italai Gaetano Pettinati (choreografas ir baletmeisteris) ir jo brolis Ludwikas (Luigi?) Pettinati. Beje, autografo faksimilė (p. 24) neleidžia abejoti šios pavardės rašymo forma, nors iki šiol teatro istorikų darbuose plačiau paplitusi kita – Pettinetti ar Petinetti. Kituose dviejuose baletukuose dalyvavo valstiečių vaikai iš Tyzenhauzo mokyklos. Kūriniai turėjo jau tuomet Europoje paplitusio *ballet d'action* bruožų, atskirose scenose pantomima susipynė su šokiu.

Šiame skyriuje randame aktorių pavardes, kurios jau pirmaisiais XIX a. metais „persikelia“ į Vilniaus miesto teatro istoriją: Vilniuje gimusi Marcjanna Korwell-Morawska, Maciejus Każyński, Dominikas Morawskis ne tik dirbs vilnietiškos trupės sudėtyje, bet ir vadovaus jai. Žinoma, Vilnius ir Gardinas susieti miesto

(viešųjų) teatrų kūrimosi istorijos. Būsimasis pirmosios Vilniaus miesto teatro trupės vadovas W. Bogusławski, iki atvykstant 1785 m. į Vilnių, jau 1784 m. su savo aktoriais vaidino Gardine seimo metu. Beje, šiai progai skirtuose renginiuose mieste prie Nemuno lankėsi ir mokslininkas bei keliautojas Georgas Forsteris, kuris stebėjo čia vaidinusių italų trupę ir teatro istorijai paliko savo vertinimus, gal objektyvius, gal nelabai. Primadona Francesca Buccarelli jam pasirodė tik „pakenčiama“, bet labai patiko pasirodymus baigiančiuose baletuose šokusi ponia Schwab, Forsterio pažįstama iš Kaselio (p. 37). Kitų metų vasarį W. Bogusławski apsilankyti Gardine pakvietė Stanisławo Augusto brolvaiakis Stanisławas Poniatowski, bet teatro vieta buvo nepačiuošta vaidinimams (naudojama kaip maniežas), ir šeimininkas, įteikęs palydimąjį laišką, patarė garsiajam lenkų aktoriui ir dramaturgui vykti į Lietuvos sostinę.

Antrasis skyrius „Gubernijos mieste (1802–1830)“ pradeda laikotarpį po trečiojo ATR padalijimo, atvedusio Gardiną į Rusijos imperijos sanklodą. Daug dėmesio autorius skiria pirmuoju šio laikotarpio etapu Gardino teatro vadove tapusios Salomeos Deszner veiklai, tos pačios, kuri vaidino pirmojoje Vilniaus trupėje. Įdomią žinią randame apie dviejų pirmųjų teatro direktorių moterų – M. Korwell-Morawkos Vilniuje ir S. Deszner Gardine – įprastos epochinės konkurencijos nepaliestą (keista!) bendravimą. Z. Jędrychowskio cituotame S. Deszner kreipimesi į Aleksandrą I prašant leidimo vaidinti Zelvoje rašyta, jog apie galimybę tikėtis pajamų šiame mieste ją informavo „Vilniaus antreprenrerė“ M. Korwell-Moraws-

ka (p. 68). Ne tik šis gardinietės prašymas buvo patenkintas – Vilniuje reziduojantis generalgubernatorius Leontijus Bennigsenas pasirašė leidimą šešeriems metams S. Deszner vaidinti visoje Gardino gubernijoje, ir dar naudojantis pirmumo teise. Blieka spėti, ar nebus ir čia žodžiu ar veiksmu padėjusi M. Korwell-Morawska, kuri, kaip žinoma, palaikė gerus ir teatrui naudingus santykius su L. Bennigsenu.

Įdomūs Z. Jędrychowskio pateikti faktai apie S. Deszner teatro repertuare buvusią prancūzų Claude'o Dorat tragediją *Karalius Pepinas*, kurią į lenkų kalbą būdama Lietuvoje vertė Ona Radvilaitė, po antros santuokos Mostovska (Anna Radziwiłł Mostowska), tuo metu, kaip žinome, gyvenusi pirmojo vyro tėvonijoje Zaslave prie Minsko ir Pilaitės dvare šalia Vilniaus. Taip pat intriguoja duomenys apie istoriografijoje žinotą labiau kaip vaikų baletu antrepreneri, besidarbavusį ir Vilniuje, Michałą Bończę-Tomaszewskį, kuris šioje monografijoje pristatomas dar ir kaip dramaturgas bei vertėjas.

Šiame skyriuje, kaip ir visoje knygoje, autorius pateikia detalias žinias ne tik apie repertuarą, bet ir apie trupėse dirbusius aktorius, skelbia mažai žinomų pjesių turinio santraukas, analizuoja vertimų variantus. Visa tai rodo kruopščiai atliktą tyrėjo darbą, reikalaujantį labai nemenkų laiko ir pastangų sąnaudų, aiškinantis ir identifikuojant teatrinio sąjūdžio dalyvių vardus bei pavardes. Analogiško verifikavimo reikalauja ir veikalų autorių tapatybės. Panašaus pobūdžio medžiaga užpildo nemažą visų knygos skyrių dalį ir šalia jau eksponuojamų autoriaus įžvalgų vertintina kaip nepamainoma informacinė bazė tolimesniems įvairiopiems, įvairiaspekt-

riams teatro istorijos tyrimams ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje.

Teatrologas, itin nuodugnai domėjęs gubernatūrų ir cenzūros komitetų dokumentais, supažindina skaitytoją su cenzūros mechanizmu, veikusio visoje Rusijos imperijoje ir taikyto, beje, ne tik provincijų, bet ir imperatoriškiesiems teatrams Sankt Peterburge ir Maskvoje, detalėmis. Politinio ir ideologinio pobūdžio suvaržymai, draudimai ir taisyklės kaustė ir stabdė ne tik užsienio, bet ir rusų dramaturgijos sklaidą teatrų scenose. Tačiau ir cenzorių darbas buvo nevienodas, tai akivaizdu Lietuvos bei Lenkijos atveju: nelygu, kas cenzūravo. Z. Jędrychowskis primena, kad teikiant kūrinį cenzūruoti buvo leidžiama nenurodyti pjesių autoriaus pavardės. Tai buvo daroma, neva, vengiant šališkumo. Atsakymą ar cenzoriaus pastabas tokiu atveju siųsdavo teatru adresu. Reikia manyti, kad drąsesni trupės vadovai kartais pateikdavo tekstą kaip anoniminį, ko gero, taip bandydami išnaudoti galimybę parodyti scenoje valdžios nepageidaujamų autorių veikalus. Šiame kelyje pasitaikydavo kuriozų, vieną jų aprašo knygos autorius. Kaip žinome, XIX a. pradžioje teatro cenzūrą patikėjus Vilniaus universitetui, kurį laiką sprendžiamąjį balsą jame turėjo Literatūros ir retorikos katedros profesorius Filipas Nereusz Golańskis. Z. Jędrychowskis nurodo dokumentą, kuriame prie visiems žinomo lenkų dramaturgo Franciszeko Zabłockio komedijos *Gamratas, arba Bausmė vyrams* užrašytos cenzoriaus pastabos – viena, verčianti šypsotis, kita – stebėtis; pirmoji – „komedijoje netinka apie tai (t. y. apie bausmę vyrams – V. B.) kalbėti“, antroji – „nežinomas autorius“

(p. 78–79). Teatro istorikas pagrįstai stebisi: ne jau Vilniaus universiteto profesorius nebuvo žinomas kūrinyje ir autorius? Taip pat keista, kodėl tuometis Vilniaus miesto teatro direktorius Maciejus Każyńskis pateikė pjesę kaip „nežinomo autoriaus“? Šis ir kiti pavyzdžiai perša išvadą, kad daugelis imperinės valdžios potvarkių buvo lokaliai ir personaliai interpretuojami. Stabtelėjimas prie šios istorijos suteikia galimybę įsitikinti, kad cenzūravimo procese gana svarbus buvo „žmogiškasis faktorius“. Tai leistų galvoti apie vieną iš aplinkybių, sudariusių sąlygas tam pačiam veikalui vienoje scenoje būti cenzūros uždraustam, kitoje – rodytam; ir Vilniaus miesto teatro repertuare buvo kitur neleidžiamų statyti veikalų.

Suprantama, kodėl trečiajame skyriuje „Gardine ir provincijoje (1832–1840)“ daug vietos skirta visuomeninių įvykių kontekstui, jų refleksijoms teatriniam gyvenime. Laikotarpis po 1831–1832 m. – tinkamas pristatyti epochinį personažą, 1831–1835 m. Gardino civilinį gubernatorių Michailą Muravjovą, kuriam buvo suteiktos generalgubernatoriaus teisės. Vienas pirmų 1833 m. repertuare pasirodžiusių veikalų, sukėlęs rūpesčių Muravjovui, buvo Johannos Franul von Weissensturn pjesė *Johannas, Suomijos hercogas*, greičiausiai Ludwiko Dmuszewskio perdirbta ir pavadinta *Maria Švedijos karalienė ir Katarzyna Lenkijos karalienė*. Čia reikėtų pažymėti, jog ne gausioje šia tema lenkų istoriografijoje galima rasti autorės sceninių veikalų apibūdinimą kaip „vidutinės vertės“, tik ar ne pernelyg griežtas toks vertinimas, matant bendrą tuometį repertuarinį kontekstą su gausybe tikrai Beverčių kūrinių. J. F. von

Weissenthurn (merg. Johanna Rahel Theresia Grünberg) sceniniai kūriniai (parašė apie šešiasdešimt) buvo statyti Vokietijoje ir Austrijoje, autorė mėgta Karaliaučiaus ir Vilniaus teatrų. Aktorė ir dramaturgė, apdovanojama Garbės ordinu (1829) ir medaliu „Už meno ir mokslo pasiekimus“ (1839), vokiečių kultūros istorikų minima šalia kitų žinomų to meto autorių. Tarp kitų J. F. von Weissenthurn kūrinių Vilniaus trupė pastatė ir Kajetano Nowińskiego perdirbtą jos pjesę *Lietuvių ištikimybė ir drąsa*. Gardine rodytą veikalą *Maria Švedijos karalienė ir Katarzyna Lenkijos karalienė*, neįtikusį M. Muravjovui (nes suomių kova su švedais už nepriklausomybę kėlė nepageidaujamas alijazijas, suprantama, kokias) ir po premjeros uždraustą, vilniečiai vaidino dar 1817 m., t. y. anksčiau nei kitur Lenkijoje, ir galbūt, kaip nurodo Michał Witkowski, išverstą iš vokiečių kalbos tuometinio Vilniaus miesto teatro aktoriaus ir vertėjo Szymono Niedzielskiego (Witkowski Michał. *Świat teatralny młodego Mickiewicza*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971, p. 291). Beje, pjesę savo benefisui Vilniuje pasirinko dar tik pradedanti savo darbą, netrukus tapusi trupės primadona, Vilniuje gimusi Izabella Górska, kuri, po ilgamečio sėkmingo darbo Vilniuje persikėlė į Gardiną, ir netrukus, viešėdama su trupe Suvalkuose, baigė savo neilgą gyvenimą.

Z. Jędrychowskio knygoje randame įdomių faktų, papildančių vilnietės I. Górskos, 1839–1841 m. Gardino teatro direktorės, biografiją. Ypač vertingus duomenis, susijusius su jos vadovavimo trupe laikotarpiu, autorius pateikia pasirėmęs archyviniais dokumentais, kurie saugomi lietuvių teatro istorikų retokai lankomuo-

se (ar visai ne) archyvuose – Baltarusijos istorijos archyve Gardine, Rusijos Federacijos valstybiniame archyve Maskvoje, Valstybės archyve Suvalkuose. Būtent šioje knygoje perskaitome autoriaus Suvalkų Romos katalikų parapijos archyve rastą informaciją apie I. Górskos mirties liudijimą ir apie tai, kas jį patvirtino, – pasirodo, tai buvo jos aplinkos žmonės, aktoriai Tadeusz Burdziński ir Paweł Majewski (p. 178). Gal ši žinutė – „takelis“ atvestų prie garsiosios vilnietės laidojimo vietos, kuri iki šiol, deja, nežinoma.

Šiame knygos skyriuje teatrologas daug dėmesio skiria Gardine ir provincijose rodytų veikalų pristatymui: pateikiami siužetai ir parodomas jų aktualumas, lyginami įvairių autorių vertimai, kūriniai vertinami sceninio ir literatūrinio romantizmo kontekste. Plačiau rašoma apie preromantinę stebuklų operą *Ukrainietė, arba Užburtieji rūmai* (Jano Milewskio tekstas, Kalisze statyta su Sarnowskio muzika), Friedricho Wilhelmo Gotterio? komediją *Juodasis žmogus*, kurioje, monografijos autoriaus žodžiais, „ironija suskambo rimtai ir komedija gal visai nelauktai tapo „provokacija“, paakinusia išmaniusių Adomo Mickevičiaus kūrybą naugardiečių žiūrovų ir aktorių nostalgiškas mintis apie Poetą (p. 141, 143). Įdomią versiją apie Williamo Shakespeare'o *Hamletą* ir A. Mickevičiaus *Vėlinių* sąsajas tyrėjas eksponuoja, dar kartą savitu kampu pažvelgdamas į mėgėjišką *Hamletą* pastatymą Mickevičiaus Naugarduke (p. 157).

Ketvirtame skyriuje „Vilniaus aktoriai kelionėje (1841–1844)“, be teatrinio gyvenimo Gardine ir daugelyje jo apylinkių, randame vertingų pastebėjimų apie vasaros teatrinis renginius Druskininkuose,

kurių pradžia galima laikyti 1841 metus. Pirmieji buvo Wilhelmo von Schmidkoffo vadovaujamo Vilniaus miesto teatro aktoriai, kartais suvaidindavę net 37 spektaklius per vasarą (p. 214). Ir Gardino žiūrovus Vilniaus trupė pamalonindavo rimtu repertuaru: tai buvo *Hamletas* (W. Bogusławskio vertimas), Alexandre'o Dumas (tėvo) *Keanas*, preromantiko Heinricho von Kleisto *Kasia iš Heilbrono* (orig. *Das Käthchen von Heilbronn, oder Die Feuerprobe*), operos – Carlo Maria von Weberio *Laisvasis šaulys* ir Wolfgango Amadeus Mozarto *Užburtoji fleita*. Vilniaus trupės kelias mugių ar ne teatrinio sezono metu vedė į Naugarduką, Kobriną, Zelvą ir kt. Vertinga sužinoti Z. Jędrychowskio tyrimų rezultatus apie šiose vietovėse statytų dramų vertimų į lenkų kalbą variantus – tai buvo itin aktuali epochos problema.

Penktoje skyriuje „Lojalumo liudijimai (1844–1847)“ teatrologas analizuoja įvairių antreprenierių veiklą Gardino krašte, tarp jų – Stanisławo Nowakowskio, kuris istoriografijoje daugiausiai žinomas kaip tas, kuris pradėjo vaidinimus rusų kalba (Vilniuje, Rotušėje, 1844 m. sausį). Nesulaukęs norimo kolegų palaikymo ir trūkstant bendraminčių šiai veiklai vykdyti, jau po kelių mėnesių, gegužę, jis iš Vilniaus atvyksta į Druskininkus. Ir nors prašymus pradėti vaidinimus su keliais aktoriais kurorte vis dar pasirašinėja kaip „Vilniaus lenkų ir rusų teatro direktorius“, jam vietos Druskininkuose tuomet neatsiranda. Knygos autorius objektyviai vertina tolesnes S. Nowakowskio pastangas Gardine, Druskininkuose, kur po nutikimų Vilniuje sunkiai nuo kolaboranto šešėlio besivaduojantis ir gal siekdamas

reabilitacijos antreprenieris save pristatė Jeano Baptiste'o Radet komedijos-operos *Frozina, arba Septyniškart viena personažės* žodžiais „lenkas, palaikantis savo sceną, neleis pražūti tai kalbai, kuria kalbėjo jo protėviai“ (p. 239) ir nuo 1845 m. rodė neblogą repertuarą: W. Shakespeare'o (*Makbetas*), Franzo Grillparzerio, Józefo Korzeniowskio, J. Milewskio (*Ukrainietė*) ir kt. veikalai (p. 240–247). Tačiau ir Horodnicos teatre rusų kalba suskambo S. Nowakowskio (ar jam likimo siunčiamų aplinkybių) dėka 1846 m. spalį.

Knygos autorius su būdingu jam nuoseklumu išaiškina dar vieno carinės Rusijos valdančiųjų sumanyto dokumento atsiradimo aplinkybes. Kalbama apie reikalavimą keliaujančių trupių antreprenieriams gauti ir turėti valdžios patvirtintą raštą apie lojalumą jai, santvarkai, imperijai. Mat buvo sunkiau kontroliuoti ~~po~~ provincijose iš vietos į vietą persikeliančias trupes, laisvą aktorių judėjimą, todėl bet kuriuo pavidalu pasireiškiančią laisvę kaip pavojingą veiklą stengtasi suvaldyti. Be to, įtarta, kad šioje terpėje slypėjo galimybė nepakanamai lojaliems valdžiai piliečiams veikti. Tik galėtume abejoti, ar ši potvarkį, kaip daugelį kitų, pavykdavo įgyvendinti visa trokštama apimtimi: nemaža panašių sunkiai įgyvendinamų *opusų* likdavo „popieriuje“ arba tapdavo švelnesni, juos lokaliai ar individualiai interpretuojant.

Kaip ypatingus įvykius Z. Jędrychowskis pažymi Józefo Ignacy Kraszewskio pilsinę viešnagę Druskininkuose 1847 m. liepą, kurios metu rašytojas aplankė sergantį Janą Czczotą (netrukus jis mirė ir buvo palaidotas Druskininkų Ratnyčios kapinėse). Knygos autorius spėja, kad rašytojas galėjo būti teatre, nes apie jį

rašė: „sunku reikalauti, kad būtų tobulas, bet negali sakyti, kad buvo visai prastas ir paniekos vertas. Svarbiausia, kad vaidina mūsų kalba ir rodo geriausių mūsų autorių – Fredros ir Korzeniowskio – veikalus“ (p. 267).

Svarbius Lenkijos ir Lietuvos teatro istorijai faktus Z. Jędrychowski pateikia šeštame skyriuje „*Mazepos* premjera (1848–1860)“. Kalbama apie Andrzejaus Tomaszo Chełchowskio vadovavimo Gardino teatrui laikotarpiu pastatytą Juliuszo Słowackio tragediją *Mazepa* (1858, 1859). Ištyręs visus išlikusius rankraštinius tragedijos tekstus Lietuvos literatūros ir meno archyve (Chełchowskio kolekcija) ir Lietuvos valstybės istorijos archyve (*Jono Kazimiero pažas* ir Małgorzatos Stolzman aprašytas *Karaliaus pažas*), knygos autorius konstatuoja, kad Gardine rodyta tragedija buvo A. T. Chełchowskio pritaikyta scenai, t. y. su teksto pakeitimais, trumpinimais. Visą šią medžiagą teatrologas analizuoja, rasdamas pakeitimus, lygindamas su originalu. *Mazepa* rodyta ir Kaune 1860 m. A. T. Chełchowskiui su aktoriais vaidinant šiame mieste, tik tuomet tragedija vadinta *Garbė arba mirtis* (p. 309, 314). Tai buvo pirmieji J. Słowackio kūriniai Gardino krašto ir Lietuvos scenose (su teksto korekcijomis).

Septintame skyriuje „Lenkų scenos likvidavimas (1861–1864)“ autorius tyrinėja aplinkybes, kuriose lenkų kalba Gardino krašto scenose užgeso. Politiniai neramumai šiuo laikotarpiu plito visur. Tiesa, reikia pažymėti, kad Vilniuje, 1861 m. (po vasario įvykių Varšuvoje) gatvėse vykstiant manifestacijoms, teatras dirbo iki pat birželio, vėliau iki rudens – Kaune, kai šio miesto teatras perėjo į Vilniaus teat-

ro žinią, ir žiemą – Daugpilyje. Spektaklių periodiškumas buvo sutrikęs 1862 m. pavasarį. Šalia politinio pobūdžio veiksmų, skatinusių suirutę, prisidėjo ir jau kurį laiką reformuotina Vilniaus teatro situacija, itin probleminiai ir keistini orkestro reikalai (apie tai rašyta to meto Lietuvos ir Lenkijos spaudoje). Z. Jędrychowski pažymi, kad Gardine ir jo apylinkėse 1864 m. rusų kalba vaidino mėgėjų trupės, o 1865 m. pasirodymus pradėjo pirmasis iš Rusijos atvykęs antreprenieris Pavelas Pavlovas su vienuolika aktorių (p. 356).

Čia apžvelgtos fundamentalios monografijos objekto svarbą taikliai nusako pats autorius: „*Gardino teatrai...* registruoja aštuoniasdešimties sezonų istoriją taip išsamiai, kaip tai leido išlikę dokumentai. Teatrinis Gardino ir Gardino krašto pasaulis nusipelno dėmesio: su jo turtingu repertuaru, su garsiais ir populiariais aktoriais, su jų puikybėmis ir nuotykiomis, su žygių po provincijas kalendoriumi, su cenzūros pastabomis ir potvarkiais, su komentaro vertais kūrinių fragmentais ir pagaliau su teatro pastato „gyvenimu““ (p. 362).

Iš tikrųjų teatrologo dr. Zbigniewo Jędrychowskio knyga, piešusi Gardino krašto teatrinis įvykius, kaip jau pažymėta, nesutilpo vien šios panoramos rėmuose. Daugelis jos epizodų naujais faktais ir vertingomis išvalgomis papildė Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos teatro istorijas. Fundamentalioje monografijoje autorius ne kartą drąsiai formuluoja klausimus ir nebūtinai į visus atsako – tai didelį įdirbį turinčio kultūros istorijos tyrėjo požymis bei aplinkybė, leidžianti manyti apie šio darbo tęstinumą, tikintis naujų mokslininko knygų.